

Наташа Ј. Иветић
Кикинда¹

УДК: 371.3::811.163.41
ИД БРОЈ: 192083980
Стручни рад
Примљен: 4. фебруар 2012.
Прихваћен: 21. април 2012

РАЗУМЕВАЊЕ ПРОЧИТАНОГ ТЕКСТА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: С обзиром на све израженије интересовање за разумевање прочитаног текста у настави српског језика и књижевности у овом раду се показује значај разумевања прочитаног текста као потребног предуслова за функционално повезивање знања у другим језичким областима и у свакодневном животу. Образлаже се потреба пажљивог локализовања одломка да би се појачала његова информативност. Показује се значај тумачења многобројних непознатих и нејасних речи ради бољег разумевања и схватања смисла текста. Образлажу се пишчеве морализаторске поруке и савети. Назначавају се одлике жанра. Подвлачи се значај разумевања прочитаног као саставног сегмента у процесу учења осталих наставних предмета и у сналажењу у свакодневном животу.

Кључне речи: разумевање прочитаног, настава, одломак, непознате речи, жанр, аутобиографија, поруке

УВОД

Читање подразумева низ способности које зависе од читаоца и од врсте текста. Као и свака друга активност и оно напредује вежбањем на чему треба перманентно инсистирати код ученика. Читање значи разумевање прочитаног, излагање и објашњавање, разумевање значења, докучивање онога што у тексту није директно казано или је прикривено. Неки текстови се лакше читају и боље памте, јер имају виши ниво комуникације са читаоцем и пријемчивији су за разумевање. Тематика им је занимљивија, а поведење је усклађено са читаоцевим „искуством, виђењем и доживљајем

¹ Аутор је докторанд Филолошког факултета у Београду.

света“ (Бајић 2007:105). Код других текстова постоје тешкоће у усвајању и сналажењу у рецепцији зато што су херметични, атипични, обилују непознатим речима, одолевају жанровским нормама, припадају старијим временима и архаичним ситуацијама. Различито се разумевају прозни и поетски текстови, народна и ауторска књижевна дела, наративни и дескриптивни текстови, те на часовима имамо мање или више успеле обраде и анализе различитих текстова, зависно од наведених особености. Дешава се и да предрасуде ученика типа “ја то не разумем“ утичу на разумевање текста.

У раду ће се анализирати одломак из аутобиографије Доситеја Обрадовића „Живот и прикљученија“ који се обрађује у седмом разреду (Станковић-Шошо 2009: 110-112) да би се дошло до закључка како ученици разумевају текст настао крајем 18. века, написан на мешавини народног и црквенословенског језика.

Одломак из „Живота и прикљученија“ са ученицима остварује низак ниво комуникативности из неколико разлога о којима бисмо говорили. Већ чињеница да је реч о одломку а не о целовитом књижевном делу умањује његову информативност и захтева посебну пажњу при локализовању (Николић 1992:196). Текст је неразумљив, јер обилује непознатим и нејасним речима пошто је написан крајем 18. века на народном али са елементима и црквенословенског језика. Не приповеда о догађајима који су ученицима блиски и занимљиви и не активира њихово интересовање. Преовладавањем морализаторских поука и савета над приповедањем догађаја и доживљаја одступа од жанра аутобиографије.

ОДЛОМАК

У основној школи се често обрађују одломци из оних књижевних дела која ученици на том узрасту не могу читати целовита. Одломак се најчешће посматра као самостална целина и доживљава као засебно књижевно дело. Тако је и одломак из „Предисловија“, уводног дела Доситејевог аутобиографије, одабран да се може посматрати као мисаоно заокружена и релативно самостална целина (Мркаљ 2011: 165).

Одломци су важни да би се ученици упознали и са књижевним делима која ће целовита читати у старијем узрасту и која су програмом предвиђена за обраду у средњој школи. Без упознавања дужих и комплекснијих књижевних дела ученици би били лишени задовољства увођења у свет књижевности. Избор од само краћих прозних врста не би био довољан зато што би ограничио ученичке видике. Насупрот томе, ако се ученик оспособи за интерпретацију одабраног одломка, он ће умети да тумачи и било који други део из задатог књижевног дела (Мркаљ 2011: 172).

Издвојени одломак у читанци за седми разред је добро одабран зато што ваљано представља дело из којег је преузет. На основу њега ученици стичу представу о Доситејевом животу у младости. Издвајају основне идеје које могу репрезентовати и дело у целини. О томе сведочи и истоветан наслов одломка и целог дела.

На овом узрасту одломак се мора и једино може посматрати као самостална целина. Његова зависност од целог текста „Живота и прикљученија“ огледа се у потреби ужег локализовања (Николић 1992:200). Издвојеност из шире уметничке целине ипак умањује обавештења која текст пружа те је неопходно ученике упознати са оним што му претходи и следи. Потребно је објаснити Доситејев боравак у манастиру и искуства које је понео оданде, његову младалачку преданост књигама које нису одговарале узрасту и тврдоглавост у настојању да спроведе своје идеје у дело не слушајући старије.

Одабрани одломак је погодан за анализу и својим обимом. Дужи одломак би на овом узрасту био оптерећујући. Потиснуо би дубљу анализу текста којој се тежи.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Доситејево програмско опредељење било је давање примера за писање на народном језику и изношење слободног суда и расуђивања. Схватао је да језик чини полазну основу за развој културе и да књиге треба писати на народном језику који сви разумеју.

Просветитељске идеје могу ући у народ једино на језику који народ зна и разуме. Иако је у „Писму Харалампију“ разјаснио теоријски потребу увођења народног језика у књижевност, Доситеј је није доследно спровео у својим делима. Није се ослободио наслага старих архаичних речи из црквенословенског језика.

Текст је ученицима неразумљив при читању, јер обилује непознатим речима. Оне су застареле, архаичне и не користе се у савременом језику те ученицима нису познате. Неопходно је исцрпно објашњење непознатих речи. Оно траје дуже него што је уобичајено при обради типичних прозних текстова. Загушује анализу текста која треба да уследи. Дуже задржавање на објашњавању непознатих речи одвлачи пажњу од тумачења и потире први утисак после изражајног читања. Ученици се охрабрују у покушају откривања значења непознатих (нејасних) речи које нису објашњене у читанци а на основу свога језичког искуства. За правилно разумевање текста и схватање његовог смисла, а пре даље анализе и откривања поука, неопходно је детаљно, потпуно и исцрпно објашњење непознатих и нејасних речи. Ученици треба да схвате о чему текст говори да би могли даље да га анализирају, треба да разумеју целину да би одгонетали делове.

Додатан проблем у разумевању прочитаног јесте склоп пишчеве реченице и другачији ред речи него што је уобичајен у савременом српском језику. Доситеј је много путовао и одсуствовао из Србије и говорио је више страних језика што је морало утицати на његов језик и стил писања. Такође, народни језик на којем је желео да пише није био развијен у толикој мери да би могао понудити чврсту основу за даљи развој. Сам Доситеј није добро познавао толико жељени српски народни језик. Зато је његова реченица другачијег склопа и теже разумљива. Захтева од ученика пажљиво читање и разумевање. Стил је једноставан и топао, а мисли јасне и непосредне.

Основно разумевање подразумева препознавање главне теме, препознавање смисла и значења текста. Први утисци, након интерпретативног читања, важни су за доживљај дела. Ученици треба да објасне своје утиске и опишу како су доживели текст, шта им се допало и шта је оставило најјачи одраз у њиховој свести. Зато сматрамо да мноштво непознатих и нејасних речи загушује првобитне импресије. Кочи изношење прво препознатих доживљаја у свести, првих субјективних осећања.

Да би ученик схватио смисао текста мора га разумети и посматрати у целини. Продубљивањем првих утисака износи своје закључке. Открива информације и врши њихову селекцију износећи најважније. Уочава и издваја најзначајније пишчеве идеје. Ако је ученик схватио и разумео текст, знаће да препозна и издвоји важне идеје и поруке текста, да препозна његов основни смисао. Проналази, препознаје и издваја кључне идеје препознавањем реченица у којима су оне изнете. Ученик се упућује на продубљивање првобитних утисака, на потпуније разумевање мисли и порука дела. Наводи се да уочава смисао који није изричито казан и да процењује намеру писца. При том се поставља захтев да формулише своје закључке.

ЖАНР АУТОБИОГРАФИЈЕ

Појам аутобиографије ученицима је познат из шестог разреда када је обрађиван одломак из дечијег романа „Аутобиографија“ Бранислава Нушића.² Присећајући се наслова тог текста ученици повезују његово значење са одломком који читају из „Живота и прикљученија“. Имају одређену представу о жанру аутобиографије као о делу у којем писац пише о свом

² Допадљив темом и лако разумљив, са јунацима блиским дечијем свету тај одломак је добро кореспондирао са ученицима и остварио висок ниво комуникативности. Ученици су били заинтересовани смешним, маштовитим догађајем из пушчевог детињства који је близак њиховом поимању ствари. Приповедање у првом лицу јединине је појачало непосредност и дечије уживљавање. Претпоставка је да поучени тим искуством ученици очекују, такође, занимљив одломак, близак њиховом схватању и поимању света.

животу. Међутим, сусрешће се са потпуно другачијим одломком у којем, осим прве асоцијације изазване насловом, нема сличности.

У седмом разреду се одређују жанровске одлике аутобиографије. Уочава се приповедање у првом лицу једнине и описивање догађаја из живота писца.

Аутобиографија може обухватити цео живот или један део (детинство, одрастање, старост). Садржи истините догађаје али обликоване на лепши начин. Веома је важно истаћи да пишући о себи писац даје слику времена, друштва и средине у којој је живео и стварао. Стога аутобиографије могу дати низ драгоцених података за истраживање различитих области. Веома су занимљиве биографије историјски значајних људи. Међутим, дешава се да писац улепша неке догађаје, представи их другачије но што су се заиста збили или из одређених, њему знаних разлога, нешто изостави. Не сме се сметнути са ума да су догађаји у аутобиографији ипак преломљени кроз личну призму. Питање истинитости и веродостојности чињеница у аутобиографије је веома сложено (Речник 1992: 1). Управо због ових својстава аутобиографија се сврстава у књижевнонаучне врсте. Поседује, дакле, и књижевне одлике, субјективно обојене као и стварне, реалне чињенице. Жанровски „Живот и прикљученија“ припада аутобиографији али „пружа и више и мање од обичне аутобиографије“ (Деретић 2007:470). Ученицима се објашњава наслов у којем већ имамо непознату реч и који упућује на доживљаје из пищевог живота. Наслов асоцира на повезивање са старим српским житијима али повезивање по супротности пошто Доситеј критикује житијни жанр старе српске књижевности. Сматра да читање житија у млађем узрасту лоше утиче на младог човека који није способан и зрео за озбиљно размишљање и схватање житијних идеја. Указује да читање књига које не одговарају узрасту изазива последице по млади ум у развоју. Критикује све појаве које сматра заосталим, назадним и штетним, отворено им се подсмевајући и тражећи другачија решења.

Пишчева мисао водила је да на основу свога примера покаже странпутице на које млад човек може залутати и начине којима се може вратити на прави пут. Хтео је да својим искуством помогне у избегавању младалачких заблуда и зато прича о свом животу и доживљајима. Није детаљан ни исцрпан у откривању појединости нити довољно поуздан у изношењу историјских чињеница. У том смислу његова аутобиографија јесте објашњење просветитељских идеја примењених на српске прилике. Повратком у Србију, пред крај живота, желео је своја сазнања да искористи за васпитање и образовање младих људи. Он је развијао своје идеје о превазилажењу непросвећености образовањем и непрестаном тежњом ка откривању нових знања, о школовању и васпитању појединаца, о активирању и развоју разумских снага у нареду (Деретић 2007:470).

Тон аутобиографије може бити документарно-историјски и лични (Речник 192:61). Доситеју доживљаји служе само као подлога за изношење моралних поука о васпитању и просвећивању српске омладине. Основни тон је морализаторски и проповеднички те су бројније су у делу пишчеве опсервације од наративних делова. Доживљаји чине илустрације за изношење поука и опомена.

ИДЕЈЕ ДЕЛА

Након разумевања непознатих и нејасних речи и сврставања у жанровске оквире, ученици проналазе и издвајају основне мисли из текста. Иако је текст „тежак“, за поновно читање целог одломка, у себи, на часу нема довољно времена. Најважнији задатак је откривање пишчевих идеја и порука младим нараштајима. Мисли се на идеје о човеку и о животу које писац износи на основу властитог искуства. Да би брже и лакше пронашли важне реченице у тексту, ученици морају поново „са оловком у руци“ прочитати текст. Након тога издвајају и објашњавају значајне мисли. Поновљено летимично читање олакшава уочавање важних реченица које ће ученици обележити и објаснити. Веома је важно да се пишчеве поруке повежу са ученичким сазнањима из свакодневног живота, да они самостално изнесу и објасне своје ставове у што садржајнијем излагању. Уочавају пишчеве идеје о истини, мудрости и знању. Објашњавају зашто млади не слушају старије, могу ли без животног искуства доносити исправне одлуке. Ученици износе примере из свог живота. Размишљају о узроцима људских непромишљености. Одгонетају начине проналажења праве истине у спознавању стварности. Дају примере своје непромишљености и деле искуства са вршњацима. Објашњавају животне ситуације у којима су се нашли и начине на које су превазишли своје несмотрености. Тумаче шта писац мисли о узроцима људских погрешака и о начинима на које се оне могу избећи или предупредити. Дају предлоге како се младима може помоћи да дођу до правих одговора и до праве истине.

Ученици треба да препознају пишчеве ставове, да их објасне и повежу са временом у којем живе, да уоче свевременске истине и објасне мудрости наталожене у људском искуству. Тражи се проналажење и подвлачење реченица о „младом човеку“. Писац непрестано кроз своје искуство износи мисли, идеје и поуке упућене младим нараштајима. Непрестано се уочава његово присуство и стиче утисак да разговара са читаоцем.

Говори се о начинима стицања знања некада и данас. Ученици набрајају изворе сазнања које користе и који су им свакодневно доступни. Анализирају предности начина на које уче.

Ученици повезују мисли из одломка са својим претходним знањима и искуствима. Поред оно што су прочитали са оним што су проживели и искусили. Процењују своје ставове, доказују и бране своја становишта. Користе своја општа сазнања да би аргументовали тврдње које изричу а које су произникле на основу прочитаног текста. Користе вантекстовна сазнања зарад поређења са прочитаним и уоченим у тексту. Поред своја морална гледишта са пишећим и са актуелним. За своје тврдње проналазе примере ван текста, из свакодневног живота.

Ученици воле да износе своја искуства и образлажу и бране своје ставове. Износе примере својих погрешака и анализирају разлоге. Процењују начине долажења до праве истине и сазнавања стварног живота. Описују различите ситуације у којима су сазнали неку истину и мудрост. То су веома успели моменти на часовима када ученици схватају важност својих излагања и увиђају какав значај се придаје њиховим размишљањима. Подстицају благотворно делују на њихово анализирање животних ситуација и изношење ставова. Не либе се да процењују аргументе са моралног становишта и да поред, углавном у своју корист, различите морално вредносне судове. На овом узрасту њима је веома важно уважавање одраслих што правилним усмеравањем може донети обострану корист. Ученици објашњавају како и колико (не)уче и какве су разлике између стицања знања у Доситејево време и данас. Наводе разне начине за стицање знања који су им доступни. Објашњавају нове технолошке могућности које су им на располагању.

Сличности са реалним животним ситуацијама или примена идеја из текста на ученички живот увек су плодносни за ученичко излагање. Сматрао да је повезивање идеја и мисли из текста са мислима и ставовима ученика увек добродошло јер активира ученичке мисаоне активности. Такви разговори су подстицајни и добијају се различити одговори. Ученици сами формулишу своје ставове и труде се да њихово излагање буде дуже и садржајније на чему треба инсистирати. Тако развијају и мисао и вештину вођења дијалога. Изношењем, доказивањем и аргументовањем својих тврдњи и ставова ученици увежбају конверзацију што ће им користити у налажењу у свакодневном животу.

ЗАКЉУЧАК

Успех, развој и просперитет неке државе умногоме зависе од квалитета образовања које се у њој спроводи. Стога је неопходно континуирано праћење одвијања процеса образовања и непрекидно унапређивање његовог квалитета. Савремене тенденције у образовању испитују и теже да унапреде ниво функционалне писмености на три најопштија подручја знања у која се

убраја и разумевање прочитаног.³ При том се не мисли на репродуковање усвојеног знања, већ на разумевање и примену у свакодневном животу.

Значај читања је изузетно важан у школском систему јер читање партиципира у осталим наставним предметима. Оно је неходан и саставни сегмент у процесу учења осталих наставних предмета. Од квалитета читања и разумевања прочитаног текста зависи успех ученика у одређеном предмету.

Такође, од могућности разумевања прочитаног зависи и његова примена у будућем животном сналажењу у различитим областима. Ученик треба да стекне способност за критичко разматрање прочитаног и његову примену у некој будућој аналогној животној ситуацији. Зато се анализира колико ученици могу да разумеју оно што науче у школи и премене у свакодневном животу. Потире се репродуковање знања а тежи се активирању тог знања у припремама за практичан живот.

И у том контексту може се говорити о значају предмета Српски језик у целокупном васпитно-образовном систему. Знања која ученици стичу из предмета Српски језик тичу се „саме области и која су од значаја за даље школовање, за формирање културног идентитета, као и за сналажење у различитим животним ситуацијама“.⁴

Ученици теже повезују знања него што проналазе информације и репродукују знање. Повезивање знања поређењем и закључивањем захтева виши ниво знања. У наставној пракси је стога потребно инсистирати управо на коришћењу општих знања и подстицати ученике да анализирају, доказују и аргументовано бране своје ставове, да се више укључују и ангажују у настави.

Највећи проблем у разумевању одломка из Доситејевог „Аутобиографије“ чине непознате речи. Ученицима је теко да схвате смисао реченице и текста док не разјасне непознате и нејасне речи. Можда би примереније било овај текст обрађивати у истом периоду у ком и Развој српског књижевног језика из области Историје језика. Ученицима би било лакше да схва-

³ Ниво функционалне писмености у оквиру ПИСА програма прати области математике, природних наука и разумевања прочитаног као најопштијих и најзначајнијих показатеља образовних постигнућа ученика. О томе више на сајту Министарства просвете:

<http://www.mp.gov.rs/userfiles/konferencije/PISA-RazumevanjeProcitanog.pdf> :

Разумевање прочитаног 2003. и 2006., Драгица Павловић Бабић и Александар Бауцал, Министарство просвете Републике Србије, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Институт за психологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2009.

⁴ Група аутора, *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик*, Министарство просвете, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд, 2010.

те Доситејево место и улогу у развоју српског језика и зашто никада није успео да се потпуно ослободи речи из црквенословенског језика.

При интерпретацији дела битан је задатак разумевање жанра. У читанкама се налазе основне одлике жанра обрађиваног дела које се могу продубити и појаснити. Добро је за даље читање и разумевање књижевних дела, као и за укупно промишљање о књижевности, да ученици обрадом одабраних текстова усвајају њихове жанровске одлике.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Бајић (2007): Љиљана Бајић, Улога жанра у настави књижевности у *Књижевности и језик* LIV, бр.1-2, стр. 105-118, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије

Деретић (2007): Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Зрењанин: Сезам бук

Мркаљ (2011): Зона Мркаљ, *На часовима српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике

Николић (1992): Милија Николић: *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Обрадовић (1989): Доситеј Обрадовић: *Живот и његова књижевност*. Београд: Нолит

Recnik knjizevnih termina. (1992) Beograd: Nolit.

Шошо-Станковић (2009): Наташа Станковић Шошо: *Читанка за седми разред основне школе Ризница речи*. Београд: Клет.

Nataša Ivetić

Kikinda

UNDERSTANDING THE ALREADY READ TEXT IN THE SERBIAN LANGUAGE CLASSROOM

Summary: Reading means the range of possibilities that depends on the reader and on the kind of text (like every other activity it progresses while practicing). Reading means understanding the read, presentation and explaining, understanding the meaning, grasping things which aren't said or are converted. Some texts are easier to read and better to remember, because they have a higher level of communication with reader and they're more receptive to understand. Their theme is more interesting, and storytelling is harmonized with the reader's „experience, seeing and experiencing the world“ (Bajic 2007:105). In other texts there are difficulties in adoption and coping in reception because they are hermetical, abound with strange words, resist genre norms, belong to the older times and archaic situations. Prose and poetic texts, national and copyright literature works, narrative and descriptive texts are understood differently, so in classes we have

smaller and bigger successful treatment and analysis of different texts depending on these characteristics. It happens that students' prejudices like "I don't understand that" affects on understanding the text.

Success, development and prosperity of some state greatly depend on quality of education that implements it. Therefore, it is necessary to continuously monitor the process of education and constantly improve its quality.

Significance of reading is exceptionally important in the school system because of its use in life's future managing different areas. Pupil needs to gain ability for critical reviewing the read and its use in some future analogous life situation. For that reason, it is analyzed how much pupils can understand what they learn in school and use it in everyday life.

Key words: understanding the already read text, teaching, paragraph, unknown words, genre, autobiography, messages.